

Uopšte se označenje »simbol« povezuje s formama koje u sebi sadrže smisao. Te forme su slika, znak ili pojava i za njih se pretpostavlja da u sebi nose višak vrednosti značenja, koja prevazilazi okvire njihove čisto pojedine forme¹. Za simbolično činjeničko stanje neophodne su sledeće svojstvene crte, koje skupa pretpostavljaju njegovo tumačenje: a) simbol treba da nadomešta neku drugu suštastvenost i da aludira na nešto što je izvan njega samoga, ali da pri tome ne izražava jedinstvo koje simbol sâm transceduje; b) za razliku od pukoga znaka, simbol preuzima dvojaki zadatak da, s jedne strane, pokazuje neki izvorni predmet i smisao i da, s druge strane, nagoveštava neku suštastvenost izvan sebe na čije mesto stupa, tako da, »savršeno pokazujući samoga sebe, ukazuje na ostalo²«, čime uspostavlja neku analognu prediktivnu vezu između dva niza misli ili povezanosti reči; c) za razliku od pukog konvencionalnog znaka, simbol pridodata je primarnoj funkciji doslovog pokazivanja neki zadatak nagoveštavanja koji prevazilazi okvire te funkcije³, ili je činjenički izokreće i preuređuje u nekoj dijalektičkoj sintezi jedinstva i razlikovanja; d) s obzirom na taj dvojaki zadatak, simbol podleže dvojakom ocenjivanju odgovaranja time postignutoga uvida označenoj suštastvenosti, saobrazno posebnoj usmerenosti svesti onoga koji je pozvan da ga razume.

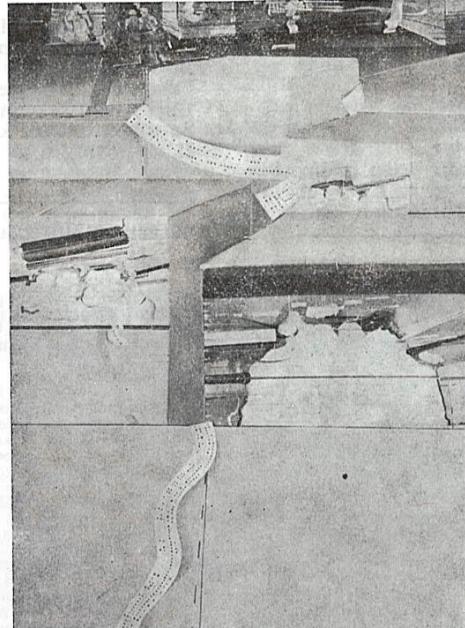
Kako pak, saznavanje nije neposredno zaposedanje neke prisutne datosti, već u suštini predstava koju pruža neki izraz, dakle neka vrsta jezika u njegovom shvatanju predmeta, tako i upoznavanje preko simbola — u isti mah s potvrđnim momentom spontanog opažanja (naime: »to je tako«) — ima i neki odrečni momenat, koji jednom saznatoj formi smisla osporava neodgovarajući predikat reprodukcija (»to nije tako«) i time potvrđuje predikat simbola. Tako duh, poricanjem da je što drugačije, i ovde razvija neku sazajnu aktivnost dokućivanja⁴ time što, izvan zadatka pokazivanja, otkriva dalji zadatak nagoveštavanja.

Tumačenje simbola ide za tim da razotkrije skupa sadržanu vrednost značenja, koja prevazilazi doslovni smisao. Na taj način se izaziva razvijanje neizgovorenog aluzivnog značenja, ukoliko je ono immanentno konvencionalnom ili opažajnom simbolu. Ako je konvencionalan, neki matematički ili logički simbol, na primer, podoban je za prevođenje u jezičku formulu nekog određenog pojma. Ako je opažajan, neki jezički ili slikovni simbol, na primer, dobija se iz čulnog opažajnog sveta: onda tumačenje ide za tim da u njemu nagoveštene ideje prevede u jezičke formulacije čak i onda kada je simbol u vezi s nekim praktičnim odnošenjem (na primer, novac, zastava, krst)⁵, jer smisao simbola ne može se dobiti nikada drugačije nego putem jezičkog izražavanja.

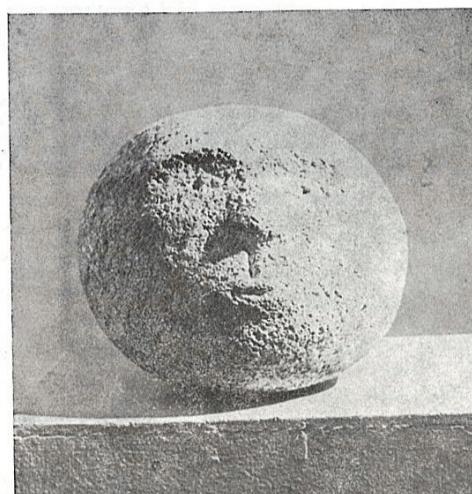
Valja, pak, prvo dokučiti i razjasniti u čemu se zapravo sastoji »razvijanje« simbola koje treba protumačiti. Jednom stranputicom nailazimo na smatranje koje s tim pojmom povezuje svakojako rasvetljavanje ma kakvog znaka i osnovu toga rasvetljavanja vidi u dvosmislenosti značne situacije (sign-situacija). Ta situacija proističe iz nekog stiskanja ili sažimanja simbola, tako da »razvijaju« pada u deo zadatka »razvlačenja« i dopunskog doterivanja nekog nepotpunog simbola⁶. U stvari, kada se doteruje neki od naših opažaja, na primer opažaj slike koja u vodi podlezje prelamjanju, onda to ni na koji način ne znači da se pri tome i upotpunjuje nedostatak nekog »peccant simbola«, već jedino da mi, popravljajući opažajnu sliku, razjašnjavamo neki znak koji uopšte nema svojstvo simbola⁷. To svojstvo pripada jedino formama koje sadrže smisao i koje imaju neku dvojaku logičku vezu, a toga i neko dvojako značenje. U njih sud (prema Kantovoj formulaciji) ispunjava neki dvojaki zadatak prediciranja: ponajpre time što pojma upotrebljava kao iskaz nekog čulnog opažaja, a osim toga i time što tu prediktivnu sintezu iskorističava za neki sasvim različit predmet u kojega čulni opažaj igra samo ulogu nekog simbola. Na taj način dolazi se do nekog simboličnog suda u kojem

VIŠAK VREDNOSTI ZNAČENJA (VIŠAK SMISLA) TUMAČENJE SIMBOLA*

emilio beti

milan kešelj: centar XVIII, 1976, ulje

ratko gikić: portret, 1976, kamen

se iskaz zasniva na sličnosti. Ta sličnost se ne izvodi ni iz opažaja niti iz pojma, već proističe jedino iz nekog prosuđivanja smisla⁸.

No, tumačenje simbola je pozvano da, na simbol nakalemjeni metaforički sud, skinie i zameni nekim nemetaforičkim sudom, to jest da u obrnutom pravcu (§11) još jednom prokorača u njemu izvršeno prenošenje od jedne povezanosti reči do druge, vraćajući se od nekog opažajno-metaforičkog konteksta nekom drugom, ne metaforičkom, apstraktno-diskurzivnom. Pri tome dolazi do izražaja ono što bi se moglo nazvati paradoksom simboličnog izražavanja⁹: svaki simbol zahteva neko tumačenje putem nekog razvijanja (»ekspanzije«); obrnuto bi jedno takvo tumačenje imalo za rezultat poricanje zadatka simbola, ako bi ono stremilo za tim da njegovo značenje razloži na razumske pojmove. Ali u stvarnosti, tumačenje ovde ne cilja na zamenjivanje simboličkog smisla doslovnim, već čak na neko produbljivanje i bogaćivanje značenja simbola. Ako je zadatak simbola to da za neki pojам nađe odgovarajući opažaj, i ako se pri njegovom pojavitijanju saznanje i simbolička istina konstituišu kao posebni tip saznanja i istine¹⁰, onda je jasno da simbol ostaje simbol samo utoliko, ukoliko zadrži svoju opažajnu osnovu¹¹.

Uostalom, razlika između simboličkog i doslovног smisla samo je relativna: ta uopšte i nemakog govornog izražavanja koje bi bilo sasvim oslobođeno simboličkih elemenata jezika. Svakako da »jezik« takozvane simboličke logike uopšte nije neki jezik, već sažimanje čisto nadomeštajnih znakova, »zamenica«. A jedna takva relativnost i pokazuje da je čudnovato i lišeno svake iškustvene osnove smatranje koje ištiče da se jedino doslovni smisao, usled svoga ukazivanja na opažajnu sliku, poklapa s izvornim i primarnim smislim reči¹², time što isključuje svaki smisao koji se od tega razlikuje.

Pri pitanju da li simbol podnosi neko ocenjivanje sadržine istine i važenja, valja imati u vidu dvojako logičko dovođenje u vezu simboličkog iskaza sa »čulnim opažajem«, s jedne strane, i s nekom neopažajnom razumskom suštastvenošću, s druge strane. Simboličkim postavkama svojstvena je crta da se pogrešno shvataju, ako se doslovno razumevaju; naprotiv, one se ne smiju uzimati doslovno, ako se želi njihovo tačno razumevanje i prevođenje u neko ne-simbolično, jezičko formulisanje radi upoznavanja njihovog ontološkog dometa i njima imantanente sazajnje vrednosti¹³. Ako se pridržavamo dvojake logičke veze, onda nam je stalno do toga da uvidimo u kojoj meri je ovde dopustivo neko ocenjivanje sadržine istine. No, merilo za suđenje o istinitosti nekoga simbola je u tome da se ispitá da li simbol i simbolizovana suštastvenost imaju udelu u nekoj zajedničkoj kategoriji koja sadrži smisao i koja je dvoljna da obuhvati i jedno i drugo, i to saobrazno nekom pravilu refleksije. Ta refleksija treba da služi ili prosti obradi podatke, radi lakšeg manipulisanja njima, ili kao kanon uviđanja¹⁴. Ako se podje od pretpostavke da se istina sastoji u odgovarajućem predstavljanju, onda iz toga sledi da neki simbol, koji ima dvojaku logičku vezu, zahteva i dvojako izjednačavanje i ujednačavanje. Tako simbolična izražajna forma ostaje neodgovarajuća i nerazumljiva zato što je to nešto iz iškustva, što simbol teži da predoči, neiskazivo. Poznavanje i istinitost simbola pretpostavljuju neko zajedničto apstraktnih formi koje sadrže smisao i koje, doduše, nisu saobrazne izrazu samoga zajedničkog iškustva, ali su svakako saobrazne izrazu određenih struktura, odnosa ili vrednosti što se mogu opažati jedino usled poznavanja višeg stepena tih struktura, odnosa i vrednosti (na primer nekog estetičkog ili religijskog poznavanja). Onda se postavlja problem vrste i načina na koji se neki simbolički izraz može ispitivati u pogledu svoje sadržine istine¹⁵. Jasno je da jedno takvo naknadno ispitivanje ne može uslediti po nekom merilu empirijske vrste i da se neki simbolički iskaz može pokazati kao istinit ili lažan tek posle njegovoga

tumačenja. Iako autentičnost simbola, već prema vrsti posebnih simboličkih izražajnih formi, valja različito ocenjivati, ipak označavanje kao *pravi* ili *vražeći* uključuje u sebe neko izjednačavanje na tom višem stepenu saznanja i u odgovarajućem zajedništvu apstraktnih formi koje sadrže neki smisao¹⁵.

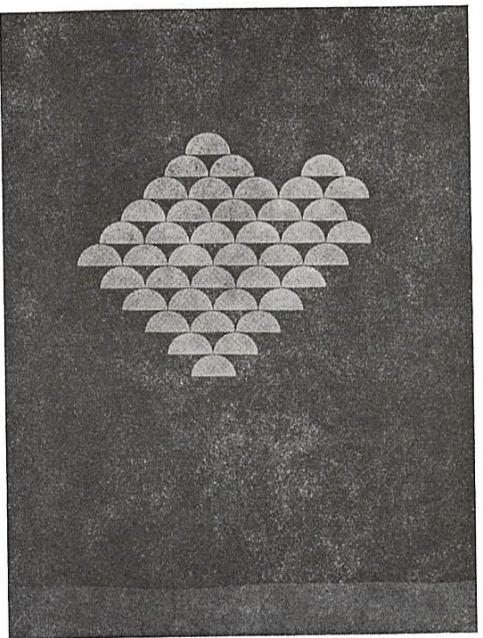
I tako razumljena autentičnost simbola može se naknadno ispitati, ali ne neposredno već samo posredno, time što se najpre simbolična izražajna forma prevede u formulacije tumačenja, a onda se tako dobijene postavke kao saopštenje uvida podvrgavaju nekom naknadnom ispitivanju¹⁶.

Dva suprotna metodička gledišta stoje jedan naspram drugoga pri tumačenju simbola. Jedno, koje se svodi na naturalističko shvatjanje razumevanja kao pojave što podleže uzročnoj povezanosti (§ 1), analizira simbol metodom svođenja i retrogradnog zaključivanja i ide za tim da ga prokaže kao izokrećanje ili iluziju (otuda i kao neku zabludu) razovedavajući ga od nakrcane, pozadinske izražajne i nagoveštajne snage i čineći ga nosiocem iskaza kojem on u stvarnosti uopšte ne teži¹⁷. Naprotiv, drugo gledište, koje je u vezi s idealističkim shvatanjem razumevanja kao rezultata nekog trijadnog procesa (§ 1a), pobija naturalističke premise koje uslavljava razjašnjavanje; po njemu, korisnik simbola greši u pogledu značenja koje je simbolu immanentno, kao što je pogrešno i smatranje da simbol, umesto da se odnosi na »objekte«, zavisi od »uzroka«. To gledište pretpostavlja da korisnik svakako poznaje ono što simbol podrazumeva, pa bilo to i samo nepotpuno, i da je svakako svestan da je u njemu znak ili činjeničko stanje ispunjeno nekim viškom vrednosti i smisla koji prevazilazi njegovo čisto pojavno postojanje. Jer opažajna slika u simbolu, koja potiče iz posmatranja, zauzima mesto neke ideje i upotrebljava se za to da aludira na opšte odnose koji se, usled njihovog idealnoga svojstva, ne mogu neposredno opažati niti dovoditi do izražaja: tako se događa da pojava znaka ili činjeničkog stanja, posmatrana kao simbol zauzima mesto neke noumenalne suštavnosti¹⁸. Ako se odbaci pretpostavka da bi se pri odricanju od jezika moglo dobiti neko tobožnje čisto iskustvo, onda idealističko gledište pretpostavlja da se pravi put za ovladavanje stvarnošću ni u kom slučaju ne sastoji u preobrtanju toka simboličkog postupka, već u upotpunjavanju izražajnih formi, u obogaćivanju i produbljavanju jezika¹⁹. Neko razlaganje simboličkih formi, daleko od toga da bi nas doveo u situaciju dospevanja do njihove vrednosti značenja, služilo bi samo osujećivanju njihovog svojstvenog zadatka nagoveštavanja, s kojim je tesno povezana smisaona sadržina²⁰.

Idealističko gledište je, dakle, jedino koje može da jamči da pravi epistemološki ishod tumačenja simbola bilo što se tiče nekog pesničkog jezika, ili, pak, naučne upotrebe jezika — pod pretpostavkom jedino da takva upotreba ne izlazi na neko kvantitativno redukovanje i sužavanje kvalitativnog vida²¹ — ili, pak, religijskih ili metafizičkih uobičajavanja jezika. U religijskom jeziku absolutna različitost noumena izlazi daleko izvan okvira svake opažajne slike i ikakvog opažajnog iskustva; time se opravdava zaključak da noumen, daleko od toga da se poklapa sa simbolom kao nekom prisutnošću nalazi, a ipak, u isti mah, i ne nalazi, neko nagoveštavajuće predočavanje koje nužno ostaje uvek neodgovarajuće²².

VIŠAK SMISLA. TUMAČENJE LEGENDE I MITSKE SEMANTEME.

Da bi se upoznala vrednost značenja koja je imanentna legendi i mitskom prikazivanju, neophodno je oslobođiti se predubedenog potcenjivanja koje obeležava istorijsko i racionalističko-prosvetiteljsko gledište u odnosu prema takvim formama koje sadrže smisao, ako to gledište, suprotno kanonu hermeneutičke samostalnosti, previda svoje-vrsnost tih formi.²³ To gledište vidi u sagi i legendi pre neku kontaminaciju i embrionalnu formu istorijskih pripovetki²⁴, a u mit-

Sandor Sarvaš: Čvorci, 1974, bojadisano drvo

skoj semantemi izvesno stapanje tobožne naučnog i spekulativnog saznanja²⁵. U stvarnosti se svojstvena crta legende sastoji u onome »imitatio«: vrlina koje se u herojskom i uzornom »vita« nekog mučenika ili nekog sveca pretvaraju u živo prisustvo, dakle, u nekom opoštanju koje ide za tim da, putem nagoveštenja kroz ono što je opažajno, predoči etičku sadržinu nekog uzora svetog života, uz tumačenje koje okrepljuje čovekovu dušu²⁶. Svojstvena crta mitske semanteme (mita)²⁷ leži, s druge strane, u — otkrivenju saobražnoma — odgovoru što ga neka viša natčulna instancija daje na neko pitanje čoveku, koji stremi za tim da sebi da računa o sopstvenoj suštini kao i o suštini sveta. I gde čovek iz pitanja i odgovora sebi sazdaće svet, tamo otpočinje forma mitova. Taj odgovor se može uporediti s odgovorom nekoga proročstva: on je u suštini neko »predkazivanje« koje ni u kom slučaju ne treba smatrati kao puko obaveštavanje o budućnosti, već čak kao magijsko proručavanje budućnosti da se ocrta i razotkrije²⁸. Kao što se legenda predočava kao opisivanje života nekoga sveca, tako se i jednostavna forma mitske semanteme svaki puta aktualizuje u slikanju i otkrivanju *mitosa* ili nekog pojedinog *mita*²⁹. No prosvećeno i racionalno posmatranje mitova ne dovodi do njihovog pravog uvida pošto ono, kao što je poznato, veruje da u njima saznaće neko tumačenje prirode, oslonjeno na nedovoljno poznavanje prirodnih zakona i pojava; da to tumačenje pri tome podstiče neko antropomorfno i teleološko poimanje koje stremi za očevečavanjem ili personifikovanjem prirode. Mitski svet nikako nije »priroda« u Fenomenološkom i naučnom smislu, on čak pripada jednoj sasvim drugoj dimenziji. Od mitosa, koji je ispovedanje puno smisla do logosa, koji je razumsko saznanje, nema prelaza³⁰. Premda se mit želi označiti kao neki izvor »znanja« utoliko ukoliko se u njemu kroz reč prikazuje i razotkriva neka istina, ipak bi valjalo to značenje uvek oštroslikovati od saznanja koje se zasniva na posmatranju i iskustvu, usmeravano upotrebotom logičkih kategorija.³¹ Uostalom, antinomija između mitosa i logosa primećuje se već od onoga trenutka u kojem čovek počinje da misli, i ona dovodi do zategnutosti i sudsara. Podstrek za upoznavanjem bića, i povezanosti, i načina bivanja stvari, teži ka nekom saznanju koje izlazi na objektivnost i njenom shvatjanju kroz sudove što iziskuju op-

še važenje. No, jedno takvo saznanje ne isključuje, niti umanjuje pažnju prema odgovoru koji mit daje na pitanje čoveka, nudeći mu sagledanje koje se zasniva na presudnom unutrašnjem slaganju³². Bilo bi pogrešno verovati da između jednog i drugog držanja postoji neki hronološki redosled, pri čemu je nezadovljstvo s rešenjima jednog vidi dovodilo do rešenja drugog, koji je onda stupao na mesto prvoga, ruku pod ruku s otkrivanjem njegove nedovoljnosti. Ali sva-kako postoji neko duhovno premeštanje, neko odvraćanje od forme mita i neki pokušaj da se iz sebe pride pojavi i predmet izvede iz njegovih uslova tek jedno takvo preobraćanje znači prelaz od mitosa logosu.

Uistinu, nagon za saznanjem, trudeći se da razloži i odbaci mitsku lormu, teži da se — kada primeti sopstvene granice — usavrši i zaokrugli, i to putem analogije, posežući unatrag za nekim mitosom. Obrnuto, mitska forma, kada oseti da njena snaga, koja vezuje, popušta u delotvornosti, teži da se osloni na iskustveno znanje da bi iz nje ga crpla novi život. U dijalektici ljudskog mišljenja, saznanja s maskom mitosa susreće mit koji poprima izgled saznanja³³. Poučno je u tome pogledu dalekosežno uvođenje mitova, na koje nailazimo u Platonovim dijalozima³⁴.

Što se tiče odnosa mita prema simbolu, valja istaći sledeće: mitska semantema, koja sadrži više nego neki nadomeštajni i nagoveštajni simbol, ponekad oživotvorava neku objektivnost ispunjenu mitskom sadržinom i stvara neko simbolično činjeničko stanje u kojem je moć mita tako općinjena da on u njemu nalazi svoga nosioca, na sličan način kao što se svetost mučenika utvrđuje i usredstvuje u ostaktu »relikvije« iz koje, kako se veruje, zrači svetost³⁵. Tada dotični predmet nije neki spomenik koji vraća u sećanje ono što je prošlo, niti je nešto očigledno što otelovljava obećanje, već samostalni nosilac te moći. Na sličnu pojavu sažimanja i utvrđivanja nalazimo i u jednoj oblasti drugačije semantičke funkcije: oblasti zagonetke. Ovdje se opet težina zagonetke može uneti u one predmete koji u sebi nose neko enigmatsko punjenje uskraćujući rešenje zagonetke (pošto je ono pristupačno samo posvećenima), kao skloništa koja imaju ključ, ali ga ipak opet skrivaju, otvaraju se i zaključavaju. Setimo se runa³⁶.

Tokom razvoja u kojem grčki duh sam sebe otkriva i dolazi do samosvesti, prelaz iz mitskog mišljenja u epsu u refleksivno mišljenje u spekulativnoj logici i drami³⁷ ne nosi sobom ni na koji način prevazilaženje jednoga mišljenja u drugome. Takvo prevazilaženje bilo je već isključeno samim tim što je sfera jednoga bila veoma daleko od toga da bi se poklapala sa sferom drugoga. Poneka mitska gledanja, koja idu za tim da razumeju ljudsku prirodu, ostaju logičkom mišljenju nepristupačna, i obrnuto, logičko mišljenje otkriva nove oblasti ne zauzimajući mesto bilo kakvoga prethodno ocrtanoga mitskog predstavljanja. Izvan uzročnog objašnjavanja prirode, uobičajeno suprotstavljanje mitskog i logičkog mišljenja je naopako, pošto ta dva označenja nemaju jednojedinstveno merilo: mit se odnosi na sadržinu misli, a logika na metod mišljenja. Radi se pre — kao što su ustanovili istraživači grčkoga duha³⁸ — o dva istorijska stupnja i dijalektička momenta ljudskoga mišljenja od kojih svaki — daleko od toga da bude puka negacija drugoga — sadrži neki element drugoga. Ti elementi se jedan s drugim smenjuju, pri čemu jedan moment prelazi u drugi, u procesu koji nikada ne treba smatrati završenim. Mistsko mišljenje koje operiše sa — smislom bremenitim — slikama i poređenjima, poziva se na uobrazilju i računa na neko prijemčivo držanje. Nasuprot tome, logičko mišljenje operišeći po nekom neumoljivom metodu istraživanja, izlazi na istraživanje činjeničnog stanja i teži za istinom, stoji dakle pred nekim problemom u koji valja ući do dna i rešiti ga. Razlaganje mita počinje u onom trenutku u kojem se odbacuju problematične analogije i, sa Hekatajom, čini pokušaj da se mitska

priča još jednom razmotri u svetlosti i skusenih postavki. Posle toga se razdvajaju te dve sfere: mitovi se dodeljuju poeziji, dok i skustvena saznanja pružaju naučni koja se budi činjenička stanja istraživanja³⁹. U Sofoklovoj atičkoj tragediji se delanje ljudi — umesto da se prikazuje kao istorijsko činjeničko stanje, koje se javlja određeno transkontinentalnim silama, saobrazno mitskim kavivanjima kakva su u epskim pesmama — odsada shvata kao rezultat unutrašnjeg držanja koje se povinuje nekoj pobudi što potiče iz sopstvenog zakona⁴⁰. Prema naučnom načinu mišljenja, metafora, koja potiče iz epa, služi samo tome da baci svetlost na pojavu koja je predmet nekog samostalnog posmatranja⁴¹. Na taj način logički proces otkrivanja nalazi u mitskom mišljenju ne prosto stanovišta koja valja preovladati, već podsticaje iz kojih, zahvaljujući nekom stalnom produžavanju, može da crpe sopstvenu problematiku.

* Iz knjige Emilio Bettii: *Allgemeine Auslegungslehre als Methodik der Geisteswissenschaften*. — Tübingen, 1967 (*Teoria generale della interpretazione*, Milano, 1955).

— Kapital III: Typen der Auslegung. A) Auslegung im Dienst der reinen Erkenntnis. — Philologische Auslegung. — 2. Historische Auslegung.

— § 25 a. Überschuss an Bedeutungswert (Sinnüberschuss). Auslegung von Symbolen (str. 289-294).

— § 25 b. Sinnüberschuss. Auslegung der Legende und des mythischen Semantems (str. 294-298).

¹ O svojstvima simbola W. M. Urban: *Language and reality: the philosophy of sanguage and the principles of symbolism*, str. 421-427; Ogden-Richards: *Meaning* (osmo izdanje), str. 11 i dalje, 205 i dalje; Gundolf: *Goethe*, str. 23; K. Bühlert: *Sprachtheorie*, 1934, str. 13; str. 180-190 (razlikovanje simbola, slike, znakova i izraza); L. Klages: *Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck* (peto izdanje), »Izražajna kretanja i snaga uobičajenja«, str. 256-260; H. Freyer: *Theorie des objektiven Geistes*, treće izdanje, 1934, str. 62-64, 76 i dalje; Höningwald: *Philosophie und Sprache*, 1973, str. 226. i dalje, str. 373 i dalje.

² Tako Goethe u pismu Shubarthu od 3. aprila 1818. godine. Formulacija koja nije uzeta u obzir u novijim istraživanjima, navedenim u *Hermeneutische Manifest*, napomena 9a, b, c.

² a To se prikazuje kao neki (phenomenon of moulding or distortion), koji je svojstven svim tipovima simboličnih formi; Urban: na drugom mestu, str. 427, 471, 661, 541, 582, 706.

³ Urban: na drugom mestu, str. 427, 112 i dalje; uporediti Hegel: *Wissenschaft der Logik*, II, str. 4, 29, 58, o odlučnosti poricanja da je nešto drugačije; isto tako De Ruggiero: *Hegel*, str. 69, 71, 73.

⁴ Urban: na drugom mestu, str. 429/430, 442; gore Prolegomena, primedba 125. Uporediti Triepel: *Stil des Rechts*, str. 142-147; Smend: *Verfassung und Verfassungslehre*, 1928, str. 18, 193, koji ovde govori o »stvarnom integriranju«.

⁵ Tako Odgen-Richards: *The meaning of meaning*, prvo izdanje, 1923, str. 182 i dalje; osmo izdanje, str. 84.

⁶ Urban: na drugom mestu, str. 431.

⁷ Urban: na drugom mestu, str. 431/432, 439.

⁸ To označenje je u Urbana: na drugom mestu, str. 433 / 434, 443.

⁹ Ta bitna crta gubi se iz vida pri prosvjetiteljskim shvatanjima (Croce) i pri novoj tendenciji »demitologovanja« (Bultmann); dalje dole, § 69.

¹⁰ Urban: na drugom mestu, str. 435, 446.

¹¹ Protiv Bentham, Urban: na drugom mestu, str. 435/436.

¹² Urban: na drugom mestu, str. 439 i dalje; uporediti str. 436.

¹³ Urban: na drugom mestu, str. 440/441 »understanding in the sense of penetration or insight«.

¹⁴ Urban na drugom mestu, str. 442.

¹⁵ Uporediti Urban: na drugom mestu, str. 443/444, 551; tamo se ta autentičnost simbola razlikuje od njegove istinitosti s obzirom na zajedničku svest.

¹⁶ Uporediti Urban: na drugom mestu, str. 444/445.

¹⁷ Uporediti recimo: Carvet Read: *Natural and social morals*; kritika kod Urbana, str. 448-449.

¹⁸ Urban: na drugom mestu, str. 450, 469; uporediti Baratono: *Prima grammatica*, drugo izdanje, str. 221. U prosvjetiteljsko tumačenje spada ono od Crocea: *Nuovi saggi di estetica*, str. 328-381.

¹⁹ Tako Urban: na drugom mestu, str. 451, sa prečutnom kritikom gledišta bečkog kruga (uporediti Kraft: *Der Wiener Kreis*, str. 41 i dalje).

²⁰ Protiv prikriveno naturalističkog gledišta Whiteheada: *Symbolism, its meaning and effect*, naročito str. 68, 74; uporediti pomenutu kritiku kod Urbana: na drugom mestu, str. 451-453.

²¹ Saobrazno zahtevu izloženom u Goetheovom *Farbenlehre* nasuprot Newtonovom (Njutn) fizičkom načinu viđenja; uporediti Litt *Naturwissenschaft und Menschenbildung*, u *Physikalische Blätter*, 8, 1952, str. 482-484; Urban na drugom mestu, str. 506-508.

²² Uporediti Rudolf Otto: *Das Heilige*, 1920, str. 28 i dalje; Urban: na drugom mestu, str. 576-585.

²³ Kao primer nekog intelektualističkog potcenjivanja: Croce: *Poesia di Dante*, str. 14-18; *Nuovi saggi di estetica*, 1926, str. 328-381; *La poesia del passato*, 1946, str. 273-285, a naročito str. 277. U drugom pogledu intelektualistička je i teza o »demitoliziranju« od Bultmanna, u *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 47, 1950, str. 62-67; Diem: *Hermeneutik*, str. 46-49; dalje dole § 69.

²⁴ Uz to A. Jolles: *Einfache Formen: Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz* (Halle, 1930), str. 40, 62, 64-65; uporediti str. 56.

²⁵ Uz to Jolles: na drugom mestu, str. 91-92, 102. Uporediti na istom mestu, str. 93: J. Grimm: *Deutsche Mythologie*, 1835, Uvod; Droysen: *Historik*, str. 118.

²⁶ Pažnja vredna razjašnjenja kod Jollesa, na drugom mestu, str. 36-38, 40, 44-47.

²⁷ Preporučuje se da se, sa Jollesom (na drugom mestu, str. 100) pod »mitum« razumeva mitska elementarna forma kao funkcija prikazivanja, različita od njenih tvorevinu.

²⁸ I ovde su presudna razjašnjenja kod Jollesa, na drugom mestu, str. 96-100.

²⁹ Jolles: na drugom mestu, str. 46-47; str. 100-101.

³⁰ Jolles: na drugom mestu, str. 106.

³¹ Jolles: na drugom mestu, str. 104; uporediti str. 110.

³² Tako Jolles, na drugom mestu, str. 110; »Pored suda koji iziskuje opšte važenje, stoji mit koji se zaklinje na dokazanost.«

³³ Tako stalno Jolles, na drugom mestu, str. 106, 111.

³⁴ O Platonovim mitovima, Karl Reinhardt: *Vermischte Antike*, str. 219-293.

³⁵ O tome poređenju Jolles, na drugom mestu, str. 125; uporediti str. 33, 149, 170. Otuda potiče i obdarenost za stvaranje mitova (Spranger: *Kulturmorphologie*, 1936, str. 36).

³⁶ Jolles: na drugom mestu, str. 149; uporediti str. 33, 80, 125.

³⁷ Uz to Br. Snell: *Die Entdeckung des Geistes: Studien zur Entstehung des europäischen Denkens bei den Griechen*, 1946, Kapitel IV: Mythos und Wirklichkeit in den griechischen Tragödie, str. 87-107; Kapitel VII: Gleichnis, Vergleich, Metapher, Analogie: die Entwicklung vom mythischen zum logischen Deken, str. 163-198.

³⁸ Tako prvenstveno Snell: na drugom mestu, str. 196.

³⁹ Snell: na drugom mestu, str. 196-197. Uz to V. Verra: *Mito, rivelazione e filosofia u J. G. Herder e nel suo tempo*. Milano, 1966), naročito str. 42 i dalje.

⁴⁰ Snell: na drugom mestu, str. 99-102.

⁴¹ Naročito izražajan i karakterističan je Fragment 84, 1-11, Empedokla, koji je Snell, na drugom mestu, str. 186 i dalje, prevedeno reproducovan.

*Preveo s nemačkog
Vlastimir Đaković*

CRTEŽI MILANA STANOJEVA

miloš arsić

Kada je Milan Stanojev nedavno izložio u Salunu Tribine mladih u Novom Sadu seriju od šesnaest crteža, izazvao je različita reagovanja — od odobravanja do komentara punih sumnji u svrshodnost takve izložbe. Činjenica što je autor baš ovakvom izložbom odlučio da proslavi svoje desetogodišnje prisustvo, ne samo u likovnom životu Vojvodine, već i mnogo šire, pokazuje odredenu skromnost tako suprotnu da-nasnoj, pravoj histeriji priređivanja raznih retrospektiva i jubilarnih izložbi koje su, u stvari, samo nepotrebne repreze onoga što je već toliko puta viđeno.

Odlučujući se za izložbu crteža u Salunu iste kuće u kojoj se prvi put i predstavio novosadskoj publici (1966. godine), on je svesno želeo da već tradicionalni oblik beležanja umetničke prisutnosti označi nastupom radnog karaktera i još više, jednom vrstom iznenađenja; smelosć koja u sebi nosi motiv nemirenja s atributima i klasiifikacijama koje sredina (podjednako publike i kritika) obavezno nameću autoru već na početku njegove umetničke karijere. Odлуka o izlaganju samo crteža (prva te vrste u njegovoj bogatoj izlagачkoj praksi) proistekla je, pre svega, iz želje da se, u tačno odabranom trenutku, prikaže rezultat kompleksne likovne akcije koja traje već punih petnaest godina. Tokom svih tih godina njegov angažman je bio usmeren u dva dominantna pravca: prema formirajući grafički listu (tu je crtež predtekst buduće grafike), odnosno, označavao je logičan proces koji u momentu dok traje predstavlja nezavisnu likovnu radnju čiji raspon ide od likovnih zabeležaka, preko plastičnih pojedinaca i stalnih »duhovnih vežbanja«, do formiranja grafičkih predložaka i, jošだle, stvaranja oblika samostalne disciplinske određenosti.